

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Margit-legenda digitális konkordancia-szótára, háttere és perspektívái

A Debreceni Egyetem kutatóegyetemi programja (TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 sz. projekt) Kertész András támogatásának köszönhetően 2010 nyara és 2012 ősze között lehetőséget adott a Debreceni Bölcsész Adatbázis (DEBA) keretében a Margit-legenda és latin forrásai digitális adatbázisának kialakítására, munkáinak megkezdésére (DEBA. MargL.). A filológiai háttérrel a korábbi kutatási eredmények felhasználása mellett ehhez elsősorban M. NAGY ILONÁNAK a Margit-legenda szövegtörténete körül végzett vizsgálatait és a legenda azokkal előkészített, forrásokkal egyeztetett szövegeit adják (az előbbiekre l. a honlap Tanulmányok menüpontjában összegyűjtött írásokat, az utóbbiról l. lejjebb), az adatbázis informatikai tervezését, valamint a webes felület kialakítását BODA ISTVÁN KÁROLY végzi. Mellettük a TÁMOP-pályázat idején VARGA TERÉZ tudományos segédmunkatársként tevékenykedett, egyes részmunkákban – amint az adatbázis megfelelő pontjain jelezzük – többen, köztük latin szakos diákok is közreműködtek.

A munka középpontjában a MargL.-nak és latin forrásszövegeinek a közlése áll, jegyzetekkel ellátva, s mind a tudományos közönség, mind a szélesebb érdeklődők igényeit kívánja szolgálni. Az internetes megjelenítés addig, míg a szövegkiadás a végleges formáját eléri, a „próbajarat” szerepét is betölti. A szöveghez kapcsolt több irányú (a kompilálásra, fordításra vonatkozó, művelődéstörténeti stb.) információ megjelenítésén túl a nyelvi megközelítés külön praktikus segédeszköze lehet a Margit-legenda digitális konkordancia-szótára (MargL KonkSz.), amely elérhető a jelzett honlapról vagy közvetlenül (DEBA. MargL KonkSz.) is. A szótár 2011-ben készült, de a hozzá kapcsolódó szövegkiadásnak, illetve a forrásoknak a megjelenítését folyamatosan végezzük, így használatának előnyei is fokozatosan érvényesülhetnek. Úgy gondoljuk, ezekről a munkálatokról érdemes egy előzetes tájékoztatást adni, s arra is felhívni a figyelmet, hogy egyes részei már elkészültek és az interneten elérhetők.

A MargL KonkSz.-ban a BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT szerzőtársak által költői és írói szövegekre kialakított digitális konkordancia-szótár modelljét vesszük alapul (DEBA. IM KonkSz.; a jelzett adatbázis keretében Füst Milán válogatott verseinek, Radnóti Miklós verseinek és Sütő András Engedjétek hozzám jönni a szavakat című regényének konkordancia-szótárai érhetőek el), amelynek kódexszövegre ez az első alkalmazása. A konkordancia-szótár a MargL. esetében nemcsak a kiválasztott szóalak szűkebb környezetét jeleníti meg, hanem abból kiindulva a teljes legendaszöveg és forrásszövegei elérését is biztosítja. Ezzel összefüggésben szólunk először az adatbázisban megjelenő magyar legendaszövegről és annak latin forrásszövegeiről is.

A magyar szövegkiadás alapja a Margit-legendának a Régi Magyar Kódex (= RMK.) 10. kötetében megjelent betűhű kiadása (MargL.), illetve annak javított szövege, paleográfiai jegyzeteivel együtt. A kiadott szöveg javítása azért is időszerű, mert az több elírást tartalmazott, amit kiadói később szintén jeleztek (l. MargL. korr.), tudniillik technikai okokból

több hibával jelent meg. Ezek kiigazítása most megtörtént. A fenti kiadásban (és a hibajegyzékben is) megtartott egy- és kétpontos melléjkjellel írt *y*-t azonban kétpontos *j*-ban egyesítettük, hasonlóan például a DomK., illetve a HorvK. kötetéhez (RMK. 9. és 17; a kérdéshez vö. még BÁRCZI 2009: 21–22). A szöveggel való filológiai munka és részben a digitalizálás folyamata még néhány további kisebb javítanivalóra hívta fel a figyelmet, amelyeket kiigazítottunk. Ehhez a fenti kiadás fekete-fehér fakszimiléje mellett segítségünkre volt a kódex színes digitális hasonmás kiadása (MargL. CD) is. Ezek a nagybetűs írásmódok (29/7, 36/23: *Ha*, 31/3: *Hog*, 32/8: *Kj*, 34/23: *Kjnek*, 27/3: *Lata*, 32/11: *Latvan*, 27/24: *Legottan*; az utóbbi négy példára vö. A. MOLNÁR 2007: 278), a különírást (14/25: *Azon keppen*, 80/11: *zulejkevzet* helyett: *zulej kevzet*) vagy egybeírást (141/7: *le tetetveen* helyett *letetetveen*), az *y* ékezését (37/25: *sjratja*, 62/12: *egjeb*) és a szövegközi írásjelezést (magas pont kitétele a 16/14. sor *velombol* szava után, a sorvégi szakítójel törlése a 20/21. sorban) érintették. A konkordancia is mutatja, hogy a *között* névutót Ráskay Lea rendszerint külön írta, így a fenti példa a szokásos formák közé került. A *le* igeikötő egybeírására, bár nem általános, szintén van példa (7/11: *leterdepeluen*). A konkordancia jelezte, hogy a kiadás *mykepen* (90/3) formájában sajtóhiba van (helyesen: *mykeppen*), ugyanis a *képpen* rag a kódexben szokásosan hosszú mássalhangzós írású, s célszerű volt ellenőrizni az ettől való eltérést. Hasonló pontosításokra a digitalizáló munka folyamán a továbbiakban is sor kerülhet még, s ezekkel a legenda digitális szövege a korábbi közlésnél pontosabbá válik.

A latin források közül a magyar legenda egyik fő forrásának, Margit legrégebb latin nyelvű legendájának (Legenda vetus, más néven Marcellus- vagy Bolognai legenda) idevágó szövegét annak nyomtatott kiadásához képest (Vita B. Marg., illetve ennek újraközlései: CFHH. 3: 2009–2029; SRH.² Függelék 685–709, 795–796) szintén javított formában jelenítjük meg. Érdekeség, hogy a javításhoz éppen a – fordítás hibái miatt általában és részben joggal elmarasztalt (vö. MEZEY 1955: 64–67; P. BALÁZS 1990: 13) – magyar legenda adott kiindulást. Az világított rá ugyanis a forrásokkal való szövegösszevetés során arra, hogy esetenként a kiadott szövegtől eltérő latin variáns is feltehető, s azt a latin legenda kézirati kópiájából való ellenőrzés többnyire vissza is igazolta. Így derült ki, hogy a latin legenda kiadásakor a kéziratot a közzevető sokszor találékonyan, de tévesen olvasta ki. Ennek nyomán a latin legendaszöveget mintegy száz esetben lehetett helyesbíteni (I. M. NAGY–VARGA 2012: 27–39). Így a magyar fordító szándékait is árnyaltabban ítélni tudjuk meg, s a fordításról alkotott kép valamivel pozitívabbnak látszik. (A fordítás újraértékelésére más alkalommal térünk ki.)

A konkordancia-szótár készítésekor a legenda szövegét először a webes megjelenítésre tettük képessé, kódoltuk az egyezményes betűkészletől eltérő karaktereit, amelyeket aztán betűhű formában jelenítettünk meg. A MargL DKonkSz. tartalmazza a MargL. betűhű szövegében előforduló összes szóelőfordulást (több mint 28 ezer előfordulása haterzenél több szóalaknak), beleértve a rontott formákat. A konkordancia-szótár használatát a szóalaklistából indíthatjuk, amely megadja az egyes formák előfordulásának számát is. A lista egy kiválasztott szavára kattintva megnyílik a találati lista (1. ábra). Ennek címsorában található a kiválasztott szó. A találati listában szereplő konkordanciák jobb felső sarkában látható a szöveghely megjelölése (a kódexlap száma és a sor jelzése), erre kattintva megjelenik a kérdéses szövegrész a kódexlap tükre szerint, valamint – ha van – a forrás szövege (2. és 3. ábra). A jobb oldali görgetősáv segítségével pedig mindkét irányban tetőszöveges bőségű szöveggörnyezet, illetve a teljes magyar legendaszöveg is elérhető. A latin

forrásszövegekből jelenleg az életrajzi rész 1–42. oldalainak és Margit csodatételeinek (a 108–196. lapok) a forrásai érhetőek el nyilvánosan. A forrásokkal való összevetést a webes megjelenítésben úgy is szemléltetjük, hogy a magyar legendából kihagyott, le nem fordított részleteket kisebb betűmérettel közöljük.

1. ábra

A találati lista képe

chodakat

<i>[Margl. 120/23]</i>
gýakorta týztelý azokat feviden ez velagban es · es az ev emlekezetevkre az vr isten nag chodakat tezen · Mely choda tetelevknek mýatta · eretneksegnek gonossaga meg gýalaztatýk · es az
<i>[Margl. 186/4]</i>
vý zent · zent margýt azzon · bela kýralnak leanyá · hog ký tezen nagýsok chodakat · chonkakak es santakat meg gýogeht · vakok<at>hnak zemet ad · es mynd tellýes mager orzag
<i>[Margl. 121/4]</i>
ez týztelendev zent zveznek mýatta zent margýt azzonnak erdemenek mýatta · anne nagý sok chodakat · myelkevdevt · hog evneky segedelmeent nem hivnýa egýeb zentevknek kevzette · jgen meltatlan ·

Előfordulások száma: 3

2. ábra

A legenda szövegének és forrásainak képe az 1. ábra 186/4. példájához (a lap eleje; a sorok csak a nyitott konkordancia-lista mellett, illetve amiatt törnek meg)

<h2 style="margin: 0;">Szent Margit élete (1510)</h2> <h3 style="margin: 0;">(Margit-legenda)</h3> <p style="margin: 0;">(előző) << 186 Ugrás >> (következő)</p>			
186/1	ez alexander vrnak · Ne felý vram sem	»Non timeatis ¹ , vos habetis novam sanctam in Hungaria, Sanctam Margaretham, filiam Belae regis,	<i>Dominus Alexander, Inqu. 108. t. (379)</i>
186/2	mýt · mert vagyón magerorzagban vý	quae facit multa miracula, manus aperit et pedes, et gambas elongat,	
186/3	zent · zent margýt azzon · bela kýral	et facit oculos, et totum regnum vadit ad eam, et ego ivi«; et postea	
186/4	nak leanyá · hog ký tezen nagýsok cho	ego habui magnam spem in ea, et servivi sibi in dicendo »Pater noster« et rogando ² ipsam, et postea apparuit mihi quaedam	
186/5	dakak · chonkakak es santakat meg	puella ³ in nocte in dicta turri, et non	
186/6	gýogeht · vakok<at>hnak zemet ad · es		
186/7	mynd tellýes mager orzag hozýayá		
186/8	fívt · en es ot voltam · Mykoron eze		

3. ábra

A legenda szövegének és forrásainak képe (a lap vége)

186/20	nagy es bev · es ez r zVZ az jmege	
186/21	vala palast nekevl · Monda ez zVZ ·	
186/22	alexander vrnak · Annýe remen	
186/23	seged legen zent margýt azzonba ·	
186/24	mýkeppen zent ersebet azzonba ·	
<p>6: vakok<ar>lnak: a másoló a tévesen írt a betűt áthúzta, a r-t h-ra javította – 2θ: r: javítás nélküli betű (Talán a <i>ruha</i> szó írásába kezdett volna a másoló)</p> <p>7: mynd teljes: a magyar szöveg stílusára jellemző erősítés (ld. a 181/3. sor jz.-ét) – 16: vgý tecchýk vala: feltehetőleg a már lefordított <i>apparuit</i> ige adta az ötletet a betoldásra (vagyis a betoldás a fordításkor született)</p>		<p>¹ A latin igei többes szám 2. személy használata a tisztelet jele (D. NORBERG 1968: 14), de ennek a magyar szövegben nincs visszhangja.</p> <p>² A kérest tartalmazó mellékmondat benne lehetett a forrásban (feltehetőleg a többször másolás során hullt ki a szövegből), vö. LMa. II. 68: <i>devote rogavit eam, ut ipsam a carcere ... per suam misericordiam liberaret.</i></p> <p>³ Talán lehetett forrása a szép jelzőnek (186/15), vö. Tössil. LXXIV: <i>erschän jm ain schyme junkifow.</i></p>
(következő lap)		
<i>M. Nagy Ilona, Boda István Károly, Porkoláb Judit, Varga Teréz, 2012.</i>		

A szótárhoz mellékelt, M. NAGY ILONA és VARGA TERÉZ által készített Útmutató jelenleg az írásképből kiinduló, vagyis graféma : fonéma megfelelést tartalmazó táblázatot közöl a kódex maitól eltérő hangjelöléséről, illetve röviden tájékoztat a főbb helyesírási sajátságokról. Bár a nyelvészeti igényeket tudvalevően jobban kielégítik a fonéma : graféma viszonylatú összegzések (vö. a RMK. sorozat újabb köteteit), az írásképből való kiindulás remélhetőleg a nem nyelvész érdeklődők számára is megkönnyíti a betűhű szöveg olvasását, használatát.

Ahhoz, hogy a konkordancia-listán a szóelőfordulások használható formában jelenjenek meg, a kódex írásmódjával összefüggő néhány problémát kellett megoldanunk. Úgynevezett nem-törhető szóközrel jelöltük a kódexben külön írt, de egy adatként megjelenítendő elemeket (pl. a latin jövevényszavak előtagjait: *in_firmaria, pro_vincialis*). Ráskay Lea amellet, hogy rendszerint túlír a jobb oldali margón (HAADER 2004: 202; 2009: 67), a sor végén minden jelölés nélkül sűrűn elválasztja a szavakat, egyetlen oldalon, például a MargL. 19-en így: *so/rorokhoz, vagdal/tak, cri/stusnak, ze/relmeben, tar/sanak*. Ahhoz, hogy az ilyenek a konkordancia-listában ne különálló szórészként, hanem értelmezhető szóalakként jelenjenek meg, a megfelelő részleteket kódolással vontuk egybe (vö. pl. 1. ábra 186/4: *chodakat*, ill. 2. ábra 186/4–5: *cho/dakat*). A szerkezetileg egyszerű szavakban, mint az előbbiek, ez nem okoz gondot, s mivel ilyenek vannak többségben, nem célszerű az elválasztást mindenütt mechanikusan jelölni. Ha azonban történeti szempontból fontos az egybe- vagy különírás (pl. ha egy összetett szó vagy afelé alakuló kapcsolat elemei az összetételi határnál válnak el a sor végén), a korabeli állapot realisabb ábrázolásáért külön hagyjuk az elemeket; ilyen esetben a szóelemek eredeti helyzete a példa felől is elérhető szövegtükörben könnyen ellenőrizhető. Az *atyámfia* szó írásváltozatai például a konkordanciában, ahogy a kódexben is, egybeírva jelennek meg (*atyámfya, atyamfya, atyamfyfa*), az egyetlen kivétel (208/2), amelyet elemei szerint külön-külön találunk meg, sorvégi helyzetű. Mindez tükrözi

a szó korabeli összeforrottságát. Az ilyen helyzeteket a legenda szókincsének készülő szótárában (erről lásd alább) világosan ábrázoljuk, ahol a megfelelő szócikkek alakítani részében külön feltüntetjük a különírt, az egybeírt és a sorvégi helyzetű adatokat, ami a szóelemek összeforrottságának egyfajta (ha nem is egyedüli, illetve nem is feltétlen) jelzője.

Mivel a konkordancia-szótár a kódex betűhű szövegéhez készült, s a szóalakokat formális szempontok alapján csoportosítja, kereséskor figyelembe kell venni az eredeti helyesírás sajátosságait. Ebből adódóan azonos találati listán különböző címszóhoz tartozó formák jelenhetnek meg. Az *agya* íráskép például lehet az *ágy* és az *ad* címszó előfordulása (*ágya*, illetve *adja*), az *agyam* forma pedig, amely vele alakilag összetartozónak látszik, 'atyám' jelentésű. (A 'pater' jelentésű *atya* szó írása a DomK.-ben például számos esetben zöngés változatban szerepel [HAADER 2011: 83]. Vitatott kérdés, mennyire jellemző Ráskay Lea helyesírására a *ty* hang *gy*-vel való jelölése. KNEZSA [1952: 106] általánosnak vélte, de a DomK. és a HorvK. adatai ezt nem támasztják alá, az előbbi néha, az utóbbi jó néhányszor, de nem általánosan alkalmazza [KOMLÓSSY 1990: 14; ill. HAADER–PAPP 1994: 22]. A MargL.-ban az utóbbiakhoz hasonlóan a *ty* hangot általában *ty* betű jelöli. A *gy*-vel való jelölés azonban tendenciaszerűen megfigyelhető a *t*-végű igék tárgyas ragozása alakjaiban, a *t + j* összeolvadás zöngésítéseképp, bár ott sem kizárólagos. *Ty* hangértékű *gy*-re konkordanciánkban 53 példa van, ebből 5 esetben főnév [2 tőszó és 3 birtokos személyjeles forma, pl. *gergyaknak* 'gyertyáknak'; *apagyának* 'apátjának'], a többi példa *t*-végű igei alak, pl. *alehgya* [1 példa], *halgagya* [1 példa, de *ty*-vel írva 4-szer], *lagyak* 'látják' [3 példa, de *ty*-vel 2-szer] stb. A kérdés eldöntéséhez célszerű lenne megnézni, van-e hasonló tendencia a többi Ráskay-kódexben is. Erre itt nem tudunk kitérni.) A *genge* szóalak olvasata, illetve jelentése lehet 'gyenge' és 'gyönggyé' stb. Másrészt egyazon szóalaknak is többféle helyesírású variánsa lehet (pl. *neuolyas*, *neuolyás*, *nevolyas*, *nevoljyas*). (A MargL. e szó első szótagjában, valamint származékaiban is [*neuolyassagos*, *neuolyásvl*, *nevoljyasol*] mindig *e*-t ír. A Ráskaynál *e*-vel írt formákról már HAADER [2011: 84] megjegyezte, hogy azok a korabeli *a*-val álló „sztenderdtől” eltérnek, bemutatva a DomK. *navolyayokat* példáját [9/17], amelyben Ráskay *e*-t javított *a*-ra, így igazodva a korabeli szokott formához. Néhány további *e*-s formára [DomK. 9/24, 10/9 és a MargL. 61. TESz.-ben említett adatára] utalva az *e*-vel írt formákat Ráskay egyéni nyelvhasználatként minősítette. E véleménnyel a MargL. is összhangban van, az újabban hozzáférhető Régi magyar konkordancia [RMK Konk.] adataiból pedig az is kiderül, hogy az *e*-vel [a 2. szótagban pedig *o*-val] írt változatok kifejezetten a Ráskay-kódexekben jellemzők, más kódexekből nem is kapunk rájuk találatot. A betűhű keresés *neuol*- kezdetű 48 adatának megoszlása: HorvK. 9, CornK. 17, MargL. 4, DomK. 18, a *nevol*- írásváltozat három példájáé pedig: CornK., MargL., DomK. 1-1 adattal. Az *a*-val írt formára viszont a DomK. fenti javított adatán kívül Ráskaynál nem kapunk többet, a PéldK. 83-on jelzett *nyaualyas* már nem az általa másolt részben van. [Ennek tükrében inkább az érdekes, hogy mindössze egyszer próbált javítani.] Bármilyen is az oka, a Ráskay Lea által másolt szövegekben tehát világos a tendencia a szóbanforgó *t* származékaiban a korban szokásostól eltérő – egyébként történetileg régiebb – *e*-s hangalak használatára.) Egy bizonyos szóalak vagy (cím)szó összes előfordulását tehát minden írásváltozat (és alakváltozat) számba vételével kapjuk meg.

A találati listáról megjegyezzük még, hogy a keresett szót követő szóalakok ábécérendjében sorolja fel a példákat, ami a szó jellemző nyelvi környezetéről (kollokációiról) nyújthat információt, illetve az ilyen adatgyűjtéshez segítséget. Például a *bizonyásgot* vagy

a *csodát* szóalak találati listáján egy bokorban sorakoznak a *tesz* ige különböző formáival (*tön* stb.) alkotott frazeológiai kapcsolatok. Rendezési szempontként felmerült a legenda-szöveg előrehaladási rendje is, ami szintén tanulmányos lehet, de az előbbi szempont látszótt figyelemfelkeltőbbnek (erről lásd alább is).

A konkordancia-szótár a kódex nyelvéről és írásáról önmagában is tükröz bizonyos információt, s ötletet adhat különböző nyelvi, illetve fordítási sajátosságok felismeréséhez és feltérképezéséhez, vagy – amint a fenti példákon is láttuk – a Ráskay Lea helyesírását, nyelvjárását stb. illető kérdések további vizsgálatához. Természetesen nem kívánunk itt részletekbe menni, a következőkben pusztán néhány, főleg a szövegszerkesztési sajátosságok körébe vágó példával illusztráljuk a felhasználás lehetőségeit. A konkordanciában leginkább a szóalakok előfordulásának száma ötlük szembe. Nem véletlenül tűnt fel MÉSZÖLY GEDEONNAK, mennyire gyakori Szent Margit említése a legendában – szerinte 550-szer fordul elő (vö. MÉSZÖLY 1941: 20) –, a legenda tematikailag domináló tartalmas szavai általában kiemelkednek. A *Margit* név alanyesetere a konkordanciában – ha nem is mind Szent Margitra, hanem egy kisebb részük Margit nevű más apácákra vonatkozik – összesen 590 adatot látunk: *margyt* (350, ebből *margyt* 3), *margyt* (158), *margit* (82), illetve van még a névnek *margareta* (21) és *margaretha* (1) változata is, ezzel szemben a név ragos alakjára egyetlen (különírt) adat van (32/22: *margit hoz*), a *Margarétáéra* is csak öt. Az alanyeset szinte kizárólagos volta azzal függ össze, hogy rendszerint a nevet követő értelmező (*asszony* ’úrnő’, *soror*) kap ragot, amint a találati listán az azonos értelmezővel egymás után sorakozó példák mutatják (az egyetlen ragos névalak a királynak, IV. Bélának a lányához intézett beszédében van, abban nem volt szükség az említett értelmezőkre). A példák latin forrásszövegére kitekintve látható az is, hogy abban sokszor a név helyett csak névmás áll, vagy nincs is kitett utalás rá. Vagyis a nagy gyakoriság a forrásokkal szemben a magyar szöveg sajátossága, annak grammatikailag túltöltött stílusából adódik, aminek nyilván érzelmi hatása is van, s a magyar szövegalkotó szándékát tükrözi (M. NAGY 2007). Az *asszony* főnév sűrű előfordulását (*azzon* 281, *azzonnak* 290, *azzont* 40, *azzonrol* 35 stb.) ’úrnő; domina’ jelentése magyarázza, s mint a fentiekből látjuk az, hogy a legtöbbször Szent Margit nevéhez kapcsolódik értelmezőként (utána pedig anyjaként tisztelt kolostorbeli nevelője, Olimpiadisz nevéhez, aki előkelő főúr özvegye volt). E funkciójából adódóan szerepel ragos alakokban is. A Szent Margitot illető megnevezéseket a szintén feltűnő számú (892) *zent* ’szent’ szó találati listáján is megkapjuk: az előfordulások zömét láthatóan a *Margit* név vagy a *szűz* (*zuz*) főnév követi. A *szent* jelző néhány más, már akkor valóban szentté avatott személy nevén kívül kevés szóval (*apostolok*, *atyák*, *egyház*, *kereszt* stb.) áll jellemzően együtt, így is kiemeli Margit személyét. A testesebb, hatásosabb *szentséges* (*zentseges*) melléknév 66 előfordulásának nagyobb része (55 példa) a *szűz* (39 adat) és az *élete* (16 adat) szavakkal áll együtt, amelyek rendszerint szintén Szent Margitra utalnak. A fenti módon a konkordancia-szótárból könnyen kirajzolhatók a Margitot illető megnevezések. Egy nyelvtani forma relatív gyakorisága is felhívhatja a figyelmet jellemző szókapcsolatra, például a *bizonyosság* szó tárgyragos 74 adata (*bizonyosagot* 27, *byzonsagot* 47 adat) a *bizonyosagot tesz* kifejezés előfordulásait jelzi. A *tahat* ’akkor’ határozószó 101 adata viszont egyéni modorosságára utalhat, a szövegező fej egyik sajátosságát láthatjuk benne, például 128/7: „*Tahat jme chodalatos dolog Az duna nagy hertelensegel meg arrada*”: „*tunc in continenti aqua Danubii crevit*”; 207/24: „*ha te ciliciomot vyselneel ... tahat te es meg fogyatkozna*”: „*Si tu portares cilicium, ... tu etiam deficeres*”. Szemet szűrhat a *dolog* szó

viszonylag magas előfordulása is (összesen 72 adat), főleg azért, mert a legenda témáját tekintve e főnevet nem várnánk a gyakoriak közé. A példák – és forrásaik – mutatják, hogy részben a fordítói rutinnal került a szövegbe mint a főnévként használt latin névmások és melléknevek kiegészítője, vö. 75/6: „Ez *dolgok* levttének zent margýt azzonak halala elevt egy eztendevuel”: „*Hoc* fuit per unum annum ante mortem suam”; 126/18: „az te latasod nem hetsagos latas · de sevt byzonsagos *dolog*”: „*Visio* vestra non est vana, immo *vera est*”. Vannak köztük egészen természetesnek ható fordulatok is, vö. 113/24: „*Mjnt* *vagyon dolga* az soror margaretanak”: „*Quid est* de sorore domina Margareta”; 119/25: „*Mychoda dolog* ez · hog ez te faydalmade[.t] nem akarz zerzetben lenned auagy hog ez keuees faydalmert banod zerzetben voltodat”: „*Quid est*, quod propter dolorem tuum non velles esse in ordine?” Sőt a latintól függetlenül is előfordul *dolog* szóval alkotott fordulat, ami mutatja, hogy a fordító egyéni nyelvhasználatára szintén jellemzőnek tarthatjuk, vö. 110/8: „de maga akara ez *dolognak vegere menny*”: „*Tandem* scire volens veritatem” (‘végül tudni akarván az igazságot’). A konkordancia-szótárból kiinduló ilyenfajta jelzések gondolatébresztőek lehetnek, s nemcsak a legenda újabb megközelítésére ösztönöznek, hanem hozzájárulhatnak más szempontú vizsgálatok eredményeinek megerősítéséhez is.

Ahhoz, hogy a Margit-legenda művelődéstörténetileg is érdekes szókincséről és frazeológiájáról még pontosabb képet adhassunk, a konkordancia-szótár anyagának feldolgozásával szótárat készítünk, amely tartalmazza a szójelentéseket, s lehetőség szerint a példák latin megfelelőit is. (Előszerkesztett mutatóvány látható ebből jelzett adatbázisunk „Tervek” menüpontjában [I. DEBA. MargL.Sz.], valamint vö. még ismertetésünket [M. NAGY – VARGA – BODA – BÉNYEI 2014] a MANYE 2013. évi budapesti kongresszusának kötetében.)

Végül arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a MargLDKonkSz. a szűkebb értelemben vett nyelvészeti hasznosításon túl átmenetileg betöltheti a szó- és részben a névmutató szerepét is, amíg ilyenek külön nem készülnek a legendához. Névmutatóként különösen a forrásokkal megjelenített szöveggel együtt használható, ahol a névhez egyéb információ is társul (pl. azonosítható viselőjének személye a több Margit vagy Erzsébet nevű apáca között, stb.). Alkalmas továbbá – a fent említett helyesírási sajátosságok figyelembe vételével – művelődéstörténeti szempontból érdekes adatok keresésére (mint a kolostor belső tereinek elnevezései, történeti személyek, földrajzi nevek, a csodás gyógyulások tipikus elemei, betegségek neve stb.), így több érdekelt kutatási terület (régészet, egyháztörténet, történeti földrajz, történettudomány, orvostörténet, néprajz stb.) művelői is remélhetőleg haszonnal böngészhetnek benne.

Hivatkozott irodalom

- P. BALÁZS JÁNOS 1990. Bevezető. In: *MargL.* 7–20.
- BÁRCZI ILDIKÓ 2009. Lehetőségek, nehézségek és eredmények az Érdy-kódex kritikai kiadásának munkálatai során. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ERIKA – C. VLADÁR ZSUZSA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 229. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 19–34.
- CFHH. = *Catalogus fontium historiae Hungaricae* 1–3. Ed. GOMBOS ALBINUS FRANCISCUS. Budapest, 1937–1938.
- DEBA. IMKonkSz. = Irodalmi művek konkordancia szótárai. Debreceni Bölcsész Adatbázis. [http://\[-\]deba.unideb.hu/deba/konkordancia_szotarak.php](http://[-]deba.unideb.hu/deba/konkordancia_szotarak.php) (2014. 02. 23.)
- DEBA. MargL. = *Margit-legenda (Szent Margit élete, 1510)*. Debreceni Bölcsész Adatbázis. [http://\[-\]deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510](http://[-]deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510) (2014. 02. 23.)

- DEBA. MargLKonkSz. = *Szent Margit élete (1510) (Margit-legenda). Interaktív konkordancia szótár.* Debreceni Bölcsész Adatbázis. [http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit\[-\]_elete_1510/concord.html](http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit[-]_elete_1510/concord.html) (2014. 02. 23.)
- DEBA. MargL.Sz. = Mutatvány A Margit-legenda (1510) szótárából. Debreceni Bölcsész Adatbázis. http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510/MNIMargL.Szotar.pdf (2014. 02. 23.)
- DomK. = *Domonkos-kódex 1517.* Közzéteszi: KOMLÓSSY GYÖNGYI. Régi Magyar Kódexek 9. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990.
- HAADER LEA 2004. A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128: 196–205.
- HAADER LEA 2009. Arcképvázlatok ómagyar scriptorokról. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...?*”. *Magyar nyelvelmékek a kezdetektől a 16. század elejéig.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 53–74.
- HAADER LEA 2011. Ómagyar megakadásjelenségek: Ráskay Lea tollbotlásának típusai. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 79–94.
- HAADER LEA – PAPP ZSUSZANNA 1994. Bevezetés. In: *HorvK.* 7–27.
- HorvK. = *Horvát-kódex 1522.* Közzéteszi: HAADER LEA – PAPP ZSUSZANNA. Régi Magyar Kódexek 17. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1994.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOMLÓSSY GYÖNGYI 1990. Bevezetés. In: *DomK.* 7–24.
- MargL. CD = Margit-legenda. Szerk. KÁLDOS JÁNOS. Magyar Elektronikus Könyvtár, Digitális Kincstár. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2009.
- MargL. = Szent Margit élete. Közzéteszi: DÖMÖTÖR ADRIENNE – PÓLYA KATALIN. Régi Magyar Kódexek 10. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990.
- MargLDKonkSz. = *A Margit-legenda digitális konkordancia-szótára.* Készítette: M. NAGY ILONA – BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT – VARGA TERÉZ. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011. (= DEBA. MargLKonk.)
- MargL. korr. = *Margit-legenda, korrigenda.* Közzéteszi: DÖMÖTÖR ADRIENNE – PÓLYA KATALIN. http://mek.oszk.hu/05100/05166/pdf/margit_korrigenda.pdf (2014. 02. 23.)
- MÉSZÖLY GEDEON 1941. Szűz Szent Margit asszonyinak, Béla királynak leányának élete. Első közlemény. *Nép és Nyelv* 1: 18–23.
- MEZEY LÁSZLÓ 1955. Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. MOLNÁR FERENC 2007. Gondolatok a Gömör-kódex újabb kiadása kapcsán. *Magyar Nyelv* 103: 149–163, 270–282.
- M. NAGY ILONA 2007. Szövegformáló törekvések a Margit-legendában. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk., *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai.* Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 351–359.
- M. NAGY ILONA – VARGA TERÉZ 2012. Árpád-házi Szent Margit legenda vetusának szövegkiadásáról (A magyar nyelvű Margit-legenda tanulsága). *Irodalomtörténeti Közlemények* 116: 27–39.
- M. NAGY ILONA – VARGA TERÉZ – BODA ISTVÁN KÁROLY – BÉNYEI ÁGNES 2014. A Margit-legenda (1510) készülő szótáráról. In: LADÁNYI MÁRIA – VLADÁR ZSUZSA – HRENEK ÉVA szerk., *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák* 1–2. MANYE XXIII. MANYE – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 2: 666–672.
- RMKonk. = *Régi magyar konkordancia.* <http://corpus.nytud.hu/rmk> (2014. 02. 23.)
- SRH.² = SZOVÁK KORNÉL – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., Emericus Szentpétery, *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* 1–2. Nap Kiadó, Budapest, 1999.

Vita B. Marg. = Vita Beate Margarite de Ungaria ordinis predicatorum. Kiad. BŐLE KORNÉL. In: Uő, *Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. A Szent István Akadémia hittudomány-bölcseleti osztályának felolvasásai 3/1.* Budapest, 1937. 17–43.

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

BODA ISTVÁN KÁROLY
Debreceni Egyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Nem a magyar *bánt* került az ólengyelbe? – 1. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő Új magyar etimológiai szótár (= ÚESz.)¹ céljai közé tartozik, hogy elődeinél (TESz., EWUng.) hangsúlyosabban jelenítse meg a magyar nyelv szóátadáói szerepét. A szótáron dolgozó csoport tagjaként kutatói érdeklődésem mellett ezért is kísértem nagy figyelemmel 2012. szeptember 18-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén NÉMETH MICHAÉL előadását. Ez az előadás azután írott változatban, kétrészes tanulmányként „Hány etimológiai megfelelője van a *bánt* igének a lengyelben?” címmel a Magyar Nyelvben is megjelent (Magyar Nyelv 110. 2014: 47–55, 160–168; a továbbiakban: NÉMETH 2014).

A NÉMETH által elmondottakról már a fejtegetés közben egyes vélemény alakult ki bennem. Az előadást követő vitában – a dolog természetéből adódóan rögtönzött – hozzászólásomban igyekeztem megfogalmazni a kifogásaimat. Most is ezt szeretném megtenni a szóbelivel lényegében megegyező írott változatot részletesebben és összeszedettebben kommentálva, nagyobb nyilvánosság előtt.

2. Hozzászólásomat dicsérettel kell kezdenem. NÉMETH MICHAÉL elemzését szokatlan, ma szinte meglepő alaposág, a tények tisztelete, sokrétű feltárásuk és megvilágításuk, gondos, igényes mérlegelésük jellemzi. Hozzáteszem, hogy mindebben itthonról nézve irigylésre méltó segítségére van a lengyel történeti lexikográfia, ott ugyanis – erre a tanulmány beszédes bizonyíték – egy-egy évszázad szótörténeti anyagát részletesen bemutató szótárak készültek és készülnek. NÉMETHben pedig megvan a kellő tájékozottság és késztetés arra, hogy éljen a gazdag forrásanyag kínálta lehetőségekkel.

Mindezt tapasztalva és elismerve határozottan furcsállom azt, ahogyan NÉMETH MICHAÉL az elénk tárt részletek némelyikét súlyozza, bizonyos lehetőségeket pedig elvet vagy nem ismer fel. Véleményem szerint így olyan végkövetkeztetésre jut, amely valószínűleg téves.

NÉMETH gondolatmenetét csak dióhéjban ismertetem; úgy gondolom, ennyi is elég ahhoz, hogy megjegyzéseket fűzhessek kulcsszerepű részleteihez. A szerző gondos szemlélének köszönhetően tanulmánya szakirodalmi háttérének a bemutatását is mellőzhetem.

3. Az etimológiai szakirodalom általában azt vallja, hogy a lengyel (régi nyelvi és nyelvjárási) *bantowac* – több más szláv nyelvnek, valamint a románnak a megfelelő igéjével együtt – a magyar *bánt* átvétele; a magyar → lengyel irányú szóátadási folyamatban (keleti)

¹ A munka GERSTNER KÁROLY vezetésével az OTKA K 83540-es számú projektjeként folyik. Cikkem megírását is ez a projekt támogatta.